

UOT 82

SƏKİNƏ CÜMŞÜDOĞA*

GƏNC NƏSİLDƏ MİLLİ VƏTƏNPƏRVƏRLİK HİSLƏRİNİN AŞILANMASINDA
DETEKTİV ƏSƏRLƏRİN ROLU

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında ən çox oxunan detektiv əsərlərdən - “Qan ləkəsi” və “Cəhənnəmdən gələn səs” romanları təhlil olunur. Müəllif hesab edir ki, ədəbi nümunələr gənc nəslin fikir və düşüncələrinin formalaşmasında olduqca böyük təsirə malikdir. Bu baxımdan Vətənə məhəbbət, düşməyə nifrət, torpaqlarımıza bağlılıq hissələrinin aşılınması prinsipinin detektiv janr yazıçılarının üzərinə xüsusi öhdəliklər qoyması faktı araşdırılır. Hər iki əsərdə mənfur ermənilərin tarix boyu Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi amansız cinayətlər vaxtaşırı xatırlanır, faktlara əsaslanmaqla düşməyə nifrət təlqin olunur. Hadisələrin fonunda məkrli düşmən və vətənpərvər insan obrazı qarşılaşdırılır. Əsərlərin müasir elmi yanaşma kontekstində tədqiqi zamanı bugünkü Ermənistan ərazisinin tarixi Azərbaycan torpaqları olması, onomastik vahidlərin qəsdən dəyişdirilməsi, mədəni abidələrin dağıdılması daim diqqətdə saxlanılır. Günümüzlə səsleşən bir çox faktlar diqqətə çatdırılmaqla aparılan düzgün təhlillər gənc nəslə daim ayıq-sayıq olmağa, Vətəninə, xalqına xidmət etməyə səsleşir. Tədqiqat zamanı bir sıra maraqlı elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Açar sözlər: Elxan Elatlı, detektiv, janr, vətənpərvərlik, soyqırım, mənəvi dəyərlər, roman

Detektiv janrın xitab etdiyi mövzu real anlayış olub, hələ qədim dövrlərdə yaranmış, yazıya köçürülmüş bir çox ədəbi nümunələrdə ideya olaraq özünü biruzə verir. Həmin nümunələrdə cinayət, qatil və xəfiyyə üçlüsü bu və ya digər formada müşahidə edilir. Qədim Misir papirusları üzərində yazılmış bəzi hekayələrdə, Antik dövr ədəbiyyatı nümunələrində, “Min bir gecə” nağıllarında və başqa əsərlərdə məhz həmin mövzuya müraciət olunduğunun şahidi oluruq. Diqqət çəkən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, hətta bu janrın əlamətləri bəzi folklor nümunələrimizdə də özünü biruzə verir. Nağıl və dastanlarımızda həmin əlamətlər bəzən əsərin aparıcı faktoruna çevrilir (2, s. 91). Bəzi məişət nağıllarında hadisələr çox maraqlı, gərgin bir məcrada inkişaf etdirilir. Bu nağılların bir qismində baş qəhrəman ideallaşdırılır. O, igid, ağıllı, ən müşkül hadisələrdən baş çıxaran, çətinliklərin öhdəsindən gələn, qorxmaz, cəsəratli qəhrəman kimi göz önünə gəlir (1, s. 86). Əyyub Qiyasın da dediyi kimi, müəlliflər müəmmalı cinayətdəki canilərin axtarışını ədəbiyyata gətirmək marağında idilər (5).

Hazırda ən geniş yayılmış və oxucular tərəfindən maraqla qarşılanan detektiv janrının öz başlanğıcını Amerika yazıçısı Edqar Alan Ponun “Morq küçəsində qətl” hekayəsindən götürdüyü ədəbiyyatşünaslıqda qəbul edilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrın o qədər qədim tarixi olmasa da, son dövrlər bu janra müraciət edən yazıçıların artması təbii olaraq oxucu kütləsi tərəfindən də böyük vüsətlə qarşılanır. Burada xüsusilə Çingiz Abdullayev və Elxan Elatlıın əsərlərini vurğulamaq istərdik. Həmin ədəbi nümunələr gənc nəslin fikir və düşüncələrinin formalaşmasında olduqca böyük təsirə malikdir. Bu baxımdan Vətənə məhəbbət, düşməyə nifrət, əzəli və əbədi torpaqlarımıza bağlılıq, ümumilikdə vətənpərvərliyin aşılınması prinsipi detektiv janr yazıçılarının üzərinə xüsusi öhdəliklər qoyur.

Məqələmizin mövzusunun əsas götürərək deyə bilərik ki, Elxan Elatlıın “Qan ləkəsi” və “Cəhənnəmdən gələn səs” romanları bu baxımdan xüsusilə seçilir.

“Cəhənnəmdən gələn səs” “Qan ləkə”sinin müəyyən mənada davamı kimi ərsəyə gəlib. Hər iki əsərdə mənfur ermənilərin tarix boyu Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi amansız cinayətlər vaxtaşırı xatırlanır, faktlara əsaslanmaqla düşməyə nifrət təlqin olunur. Əsərlərin hər ikisində də baş qəhrəman gizli hərbi kəşfiyyatçı “Leopard” ləqəbli Ələmdar Məlikovdur.

Hadisələr 2006, 2009-cu illərdə cərəyan edir. Bununla yanaşı bəzi hadisələrin əsl başlanğıcı olaraq 1992-1993-cü illərdə baş verən amansız qətlər, əsirlərə edilən işgəncələr, vurulan maddi və mənəvi ziyanlar göz önünə çəkilir.

“Qan ləkəsi” romanında Moskvadan Bakıya rus qadın jurnalist qiyafəsində qayıdan, əslən erməni Artur Saqiyan və onun törətdiyi ardıcıl qətlər, naməlum qatilin axtarışı istiqamətində qarşıya çıxan süni çətinliklərdən bəhs olunur. Əsərdə səhnələr o qədər rəngarəng və axıcılıqla təsvir olunur ki, törədilən qətlərin ardıcılığı və bəzi faktlar oxucunu hadisələrin axınına qərq edir, onu düşünməyə vadar edir.

Artur və ailəsi Bakıda doğulub böyüsələr də, daim erməni xislətini gizləmiş, “erməni ideologiyası”na sadıq ruhda tərbiyə almış və türklərə amansız nifrətlə yaşayan kəslərdir. Hələ uşaq vaxtı onun xəyalən qurduğu “mən on türk öldürdüm” cümləsinə sevinən valideynləri ona “mənim qəhrəman balam” deyərək rəğbət və dəstək nümayiş etdirirlər. Əsərdə əvvəlcə Moskvaya, oradan da Ermənistanı köçən Artur I Qarabağ müharibəsi dövründə Xankəndinə gələrək dinc, əliyalın əhaliyə qarşı göstərdiyi xüsusi amansızlıqla seçilir. Bu həmin Artur idi ki, ulu babaları 1918-ci il soyqırımında Şamaxıda xüsusi canfəşanlıq göstərmiş və günahsız insanlara divan tutmuşdular.

Əsərdə Ağşamil adlı personajın qızı Fatimə ilə dialoqunda bir çox tarixi faktlar oxucuya çatdırılır: “Ermənilər Şamaxıda qırğın törədəndə... Müəllimlərinəndən eşitməmiş olmasan, on səkkizinci ildə azərbaycanlıların kökünü kəsmək istəyiblər axı onlar... Bakıda, rayonlarda... Amma ən çox da Şamaxıda qırblar camaatı. Başçıları da Lalayan adlı biri olub. Bir də bir Artur Saqiyan olub. Onun köməkçilərindən biriymiş. Əzazilliyinə, qaniçənliyinə görə Lalayandan geri qalmırmış” (4, s. 402-403). Müəllif əsərin müxtəlif hissələrində bu cür erməni vəhşiliklərini xatırladaraq ermənilərin Şamaxıda, Bakıda və Qarabağda yerli əhaliyə qarşı törətdiyi amansız cinayətləri, Lalayanın rəhbərliyi ilə xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilən günahsız, əliyalın insanları, tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan ermənilərin xainliyini bədii dillə ifadə edir. Babalarının “ənənə”sini Qarabağda əsir düşmüş Azərbaycan türkləri üzərində davam etdirən Arturun rəhbərliyi ilə qanunsuz həyata keçirilən orqan alveri oxucuların gözü önündə canlanır. Göstərilir ki, hətta Azərbaycanda doğulub böyüməsi, yerli əhali ilə vaxtilə etdiyi yaxınlıq da buna mane ola bilmir. O, öz uşaqlıq dostu Ələmdarı ən amansız yollarla, işgəncə ilə öldürməyi planlaşdırır (4, s. 11).

Tarixboyu təkrarlanan erməni məkri, namərdliyi bir daha özünü biruzə verir. Cərəyan edən hadisələrin fəvqündə qarşı düşmənin qoca, qadın, körpə demədən etdiyi zülmər daim oxucu təxəyyülündə canlı tutulur. Daim ayıq-sayıq dayanmağı, düşməne güzəştə getməməyi, qətlə yetirilmiş minlərlə həmvətənimizin qisasının gec-tez alınmalı olduğu qeyd olunur. 2006-2007-ci illərdə qələmə alınmış əsərdə 5-ci sinif şagirdinin dilindən yazılmış bir hissə xüsusilə diqqəti cəlb edir: “Mən böyüyəndə torpaqlarımızı düşmənlərdən xilas etmək üçün döyüşə gedəcəm. Onlar bizim torpaqlarımızı namərdliklə işğal ediblər. Qocaları, qadınları, uşaqları vəhşiliklə öldürüblər. Amma mən düşməndən qorxmuram. Atam deyir ki, bizim birimiz onların onuna qalib gələ bilər. Biz torpaqlarımızı geri alacağıq. Torpaqdan pay olmaz. Mən düşmənlərdən qorxmuram. Atam deyir ki, biz həmişə ayıq olmalıyıq. Çünki bizim düşmənlərimiz çox xain və hiyləgərdir” (4, s.434).

Lakin planlarını pozduğu bəhanəsiylə azyaşlı Fətəlinin qanına da əlini bulayan cani ondan da “öz intiqamını” alır. Gələcəyin müsəlləh əsgəri bir insanlıqdankənar erməninin məkrinə qurban gedir.

Faktlardan yerli-yerində istifadə etməklə oxucunun daxili aləminə siraət edən müəllif, yaratdığı cəsur, vətənə, millətə bağlı ruhda tərbiyələnen bir neçə qəhrəmanın obrazında bu təsiri daha da gücləndirir. O, Cəbrayıl uğrunda döyüşmüş, əsirlikdə belə mübarizə əzmini qoruyub

saxlayan Allahverdi Əbilov, I Qarabağ müharibəsi iştirakçısı Qantural, dövlətinə, millətinə sədaqətlə xidmət edən polkovnik Baratov, Cavadov, Səlimov, Ağaşamil, Xanəli, Orxan, Tələt, Ələmdar və başqa personajların simasında əsl vətənpərvərlik nümunəsi yaradıb.

Zirək, qoçaq, sözübütöv biri kimi xarakterizə olunan baş qəhrəman – Ələmdar haqsızlığa dözməyən, hər zaman düzlüyü müdafiə edən bir insandır. Onun daim ürəyində bəslədiyi Vətən, xalq sevgisi bir ümməyə çevrilmiş, hər zaman haqq yolunu göstərən bir mayakdır. Məhz bu xüsusiyyətlər sayəsində də Ələmdar cəsur, peşəkar hərbi kəşfiyyatçıdır. Onun el-obasına olan bağlılığı, doğma torpağına sevgisi Xankəndində keçirdiyi müddətdə xüsusi qabarıqlıqla təsvir olunur. Təsadüfən qarşılaşdığı Mahirə onun həyatında silinməz iz buraxır. Şərəf və ləyaqətini hər şeydən üstün tutan el qızının qəhrəman ölümü Ələmdar üçün unudulmaz dərslər olur. Mahirənin cəsədini və üçrəngli bayrağımızı uğrunda mərdliklə mübarizə aparan, onu canından əziz tutan Nadiri (A. Əbilovu) həyatı bahasına da olsa Vətənə geri qaytara bilmək üçün geri döner. “...Sonra vətənpərvər Ələmdar Məlikov obrazını yaratdım”, - deyən müəllif öz qəhrəmanını belə xarakterizə edir: “Əsl Azərbaycan türküdür” (6).

“Cəhənnəmdən gələn səs” romanında isə 17 illik əsirlik həyatı yaşayan Səid Namazov adlı bir Xocalı sakini təxribat törətmək üçün Azərbaycana göndərilir. Yaşadığı uzunmüddətli işgəncələrə baxmayaraq yolundan dönmək istəməyən, dirənən Səidi, nəhayət ən zəif və dəyərli yerindən vururlar - öz doğma anasına olan övlad sevgisi ilə... Şərt isə çox sadədir: əgər Səid Bakıya gedib, oradakı erməni gizli təşkilatına qoşulmasa, anası Ermənistanda ən ağır işgəncələrlə öldürüləcəkdir. Yenə də yolundan dönmək istəməyən əsirə Xocalıda törədilən amansız qətlərin bir qisminə kadrlar izlənilir. Gördükləri qarşısında çıxılmaz vəziyyətdə qalan Səid razılaşmağa məcbur olur. Baxmayaraq ki, Səidin əsarətdən xilas olmağa heç bir ümidi qalmayıb, yenə də ürəyində kiçik bir ümid işığı işarır. O düşünür ki, anası işgəncə çəkmədən, rahat şəkildə dünyadan köçərsə, anasına olan övlad borcunu yerinə yetirmiş olar. Səidin bu ümidə daha möhkəm inanması üçün ona bir gecəlik anası ilə görüşməyə icazə verirlər. 17 illik həsrətdən sonra... Sərinə ana məsələdən agah olanda qəti şəkildə etiraz edib, oğlunu yolundan döndərməyə çalışsa da, buna müvəffəq ola bilmir. Çünki Səid üçün zavallı anasından dəyərli heç kim, heç bir məfhum yoxdur... Əli hər yerdən üzülən Sərinə ana təsadüfən əlinə keçən fürsətdən istifadə edir və Bakıdan, tanımadan yığıdığı nömrə sahibindən imdad diləyir. Əsərin adı da məhz bunu ifadə edir: Cəhənnəmdən gələn səs... O cəhənnəm ki, Sərinənin və oğlunun həyatından 17 il almışdı, o cəhənnəmdə yaşayanlar Sərinənin ailəsini dağıtmış, həyat yoldaşını, qızını öldürmüş, özü ilə oğluna isə olmazın müsibətlər yaşatmışdılar.

Elxan Elatlı əsərdə əsl Azərbaycan qadınının bütün məziyyətlərini Sərinə obrazı ilə oxuculara çatdırır. Son nəfəsindəkə havasına, insanlarına həsrət qaldığı Vətəninin mənafeyini düşünür. Əsərin sonunda öz həyatına qəsd edən ana, oğlunu bu ağır imtahandan xilas edir. Anasının işgəncə ilə deyil, daha rahat bir şəkildə dünyasını dəyişməsi Səidi daxilən istəmədiyi, özünə rəva bilmədiyi xəyanət yolundan döndərir və o, son nəfəsində belə həmin qanunsuz təşkilatın ələ keçməsi uğrunda mübarizəsini davam etdirir. Romanın bir fəslində məhz Xocalı qətliamının törədildiyi o dəhşət dolu gecədən bəhs edir: “Oxucuya məhəbbət və detektivdən istifadə edərək Xocalı hadisəsini çatdırdım” (6).

Əsərdə ölüm yatağında olan yaşlı bir erməni qadının dilindən verilən fikirlər oxucunu intiqam hissi ilə yanmağa vadar edir: “...mənim oğlum qəhrəmandır. ...O, türklərin neçəsini qanına bulayıb. Mən də əvəzimə! Amma elə istəyirdim ki, mən də orada olaydım o qırğında. Onları öldürüb qaşığı qanlarını içərdim. Ax!.. Qismət deyilmiş mənə...” (3, s. 393).

2020-ci ilin noyabr ayında Vətən müharibəsində qəhrəmanlıq göstərmiş igidlərimizdən Muradov soyadlı gənc zabitin müəllifə ünvanladığı qısa məktub bir daha məqalənin əsas qayəsini təsdiqləyir: “...Mən hərbiçiyəm. Sizin böyük sevənlərinizdən biriyəm. İnanın ki, döyüşlərə

girəndə sizin “Cəhənnəmdən gələn səs” kitabınızı xatırladım, erməni şərəfsizlərin Xocalıda etdiklərinə görə intiqam almaq həvəsi daha da güclənirdi...”

Müəllif hər iki əsərdə erməni vandallarının talançı hərəkətlərini özünəməxsus bir dillə dəfələrlə oxucunun diqqətinə çatdırır. Hətta bir cümlədə deyilir: “Ələmdar bilirdi ki, belə dəmir darvazaların çoxu Azərbaycanın işğal olunmuş rayonlarından sökülərək Ermənistanına daşınıb” (3, s. 389). Başqa bir yerdə isə bir polkovnikin dilindən deyilən fikirlər oxucunu bəlkə də fərqində olmadığı faktlara daha həssas yanaşmağa, bu barədə düşünməyə vadar edir: “...o balığın əsl adı qızıl xallı balıqdır. O ərəzilərdə Göyçə gölündən başqa heç bir sulara yaşamır. Bu alçaqlar Göyçə gölünün adını dəyişib Sevan gölü qoyduqları kimi, qızıl xallı balığın da adını dəyişib işxan qoyublar” (3, s. 168).

Yenə də göz önünə qanunsuz istifadə olunan Vətənin təbii sərvətləri, oğurlanmış Sarı gəlin, milli musiqimiz, xalq mahnılarımız, milli yeməklərimiz və yüzlərlə maddi-mənəvi dəyərlərimiz gəlir.

Haqqında danışdığımız, məzmun etibarilə düşməyə nifrət, Vətənə məhəbbət aşılardan əsərlərdə dəfələrlə Azərbaycanın qısa müddətdə keçdiyi sürətli inkişaf yolu, sarsılmaz, güclü Ordusu, xalqımızın döyüş əzmi və ən yaxın zamanda bütün işğal altında olan torpaqlarımızın qısa zamanda azadlığa qovuşacağına böyük inam ifadə olunur.

“Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyev torpaqlarımızın beynəlxalq qanunlara uyğun və sülh yolu ilə qaytarılması uğrunda əlindən gələni edir. Biz müharibə istəmirik və çalışırıq ki, yenidən qan tökülmədən haqq-ədalət öz yerini tutsun, işğal olunmuş torpaqlarımız geri qaytarılsın. Lakin əgər bu sülh yolu ilə mümkün olmasa, biz hərəkət yolu ilə öz torpaqlarımızı geri qaytaracağıq. Bunun üçün bizim qüdrətli ordumuz yetişib və bu ordu az bir müddətdə torpaqlarımızı azad etməyə qadirdir...” (4, s. 370)

Deyə bilərik ki, ən incə detallarında vətənpərvərlik hissinin aşıldığı, namus, qeyrət məfhumlarının önə çəkildiyi detektiv janrının bu iki nümunəsi ideoloji xarakter daşıyır. Təbii ki, janrın öz imkanları daxilində. İllər öncə gələcəyə inam ruhunda qələmə alınmış hər iki əsərin əsas qayəsi torpaqlarımızın azadlığıdır və bu arzu artıq reallaşmışdır. 44 gün davam edən Vətən müharibəsi bizi arzularımıza çatdırdı. Ölkəmiz təkcə cəbhədə deyil, siyasət meydanında da eyni şücaəti göstərdi. Bu gün bizim torpaqlarımız azaddır, Qarabağ Azərbaycandır!

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev O. Azərbaycan nağılları, Bakı: Elm və təhsil, 2019, 304 s.
2. Məmmədova İ. Müasir ABŞ və Azərbaycan ədəbiyyatında detektiv janrın yeni çalarları. Bakı: Elm və təhsil, 2011, 152 s.
3. Elatlı E. Cəhənnəmdən gələn səs. Bakı: TEAS Press, 2017, 476 s.
4. Elatlı E. Qan ləkəsi. Bakı: Elgün, 2014, 596 s.
5. <https://edebiyatqazeti.az/news/proza/4676-detektiv-edebiyat-sevgisi-yaxud-edebiyatin-yoluxucu-janri>
6. <https://report.az/edebiyat/elxan-elatli-detektiv-deyilen-bir-janrda-hec-vaxt-yazmamisam-musahi-be/>

**AMEA Naxçıvan Bölməsinin dissertantı
e-mail:s.jumshudova89@gmail.com*

Sakina Jumshudova

THE ROLE OF THE DETECTIVE NOVELS IN EDUCATING PATRIOTISM TO THE YOUNG GENERATION

In the article the two detective novels that are mostly read – “Bloodstain” and “A voice from hell” are being analysed. The author considers that literary works has a great influence in the formation of thinking in young generation. From this viewpoint, educating patriotism and hatefulness to the enemies is put as a duty on detective writers. So these principles are studied in the article as well. The brutal crimes of nefarious Armenians against Azerbaijani people are recalled periodically in both novels. Reading real facts, the reader feels full of hatred. Two main characters – a wily enemy and a patriotic man are being compared here by means of vivid situations. In the context of modern approach to the investigation it’s highlighted that, Armenians intentionally changed our onomastic names, destructed historical Azerbaijani monuments and modern territories of Armenia are historical Azerbaijani lands. Analyses that are actual for today makes the young to be wide-awake to the situation and serve to his motherland and people. During the investigation some important scientific results are gained.

Keywords: *Elkhan Elatlı, detective, genre, patriotism, genocide, moral values, novel*

Сакина Джумшудова

РОЛЬ ДЕТЕКТИВНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ВОСПИТАНИИ У ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ ЧУВСТВА НАЦИОНАЛЬНОГО ПАТРИОТИЗМА

В статье анализируются самые читаемые детективные произведения в азербайджанской литературе - «Пятно крови» и «Голос из ада». Автор считает, что литературные примеры имеют большое влияние на формирование идей и мыслей подрастающего поколения. С этой точки зрения исследуется тот факт, что принцип привития чувств любви к Родине, ненависти к врагу, привязанности к нашей земле накладывает на писателей детективного жанра особые обязательства. В обоих произведениях периодически упоминаются жестокие преступления, совершенные ненавистными армянами против азербайджанского народа на протяжении всей истории, на основе фактов разжигается ненависть к врагу. На фоне происходящих событий предстает образ коварного врага и человека-патриота. При изучении произведений в контексте современного научного подхода постоянно обращают внимание на то, что территория сегодняшней Армении является исторически азербайджанской землей, на преднамеренное изменение ономастических единиц, разрушение культурных памятников. Правильный анализ с доведением до внимания многих фактов, звучащих в наши дни, призывает молодое поколение всегда быть бдительным и служить своей Родине, своему народу. В ходе исследования был получен ряд интересных научных результатов.

Ключевые слова: *Эльхан Элатлы, детектив, жанр, патриотизм, геноцид, моральные ценности, роман*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: İlk variant 12.10.2020
Son variant 10.12.2020